Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 44, Şubat 2020, s. 418-425

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.40088>

Arş. Gör. Birdal AKAR

İnönü Üniversitesi Felsefe Bölümü, birdal.akar@gmail.com

KAPNOS METAFORU: EPIKTETOS VE TÜTÜN BAĞIMLILIĞI

Özet

Antik dönem eserlerinin Türkçeye yapılan tercümeleri, özellikle felsefeciler arasında ciddi tartışma konusudur. Bilindiği gibi, yakın zamana kadar, bu alanda çılgır açarak çok değerli eserler vermiş birkaç kişiden ibaret, az sayıda isimden söz edilebiliyordu. Fakat son birkaç yıldır, Türkçeye antik dillerden tercüme faaliyetlerinde sevindirici bir ivmelenme görülmektedir. Bununla birlikte, ölü dillerden yapılan tercümelerde, yaşayan dillere nazaran çok daha büyük sıkıntılar doğabilmektedir. Bu yazı, Epiktetos'un modern dillere yapılmış birkaç farklı tercümesinden hareketle, antik dillerdeki metinleri tercüme ederken karşılaşılan bazı sıkıntıları örneklemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Antik felsefe, felsefi dil, tercüme, Epiktetos.

THE KAPNOS METAPHOR: EPICTETUS AND THE TOBACCO DEPENDENCE

Abstract

Translations of ancient texts into Turkish, as a problem, is heatedly debated among Turkish philosophers. As is known, composed of a few people who made a breakthrough by invaluable translations, it was possible to utter only a few names in the area until very recently. However, we can see a pleasing acceleration of ancient texts into the Turkish during recent years. All the same, there can be greater problems while translating from extinct language into modern languages than while translating from living languages. In this paper, we will try to example a certain number of problems which may occur while translating ancient texts into Turkish, from the point of some particular translations of Epictetus.

Keywords: Ancient philosophy, philosophical language, translation, Epictetus.

GİRİŞ

Antik dönemde yazılmış düşünce ve sanat eserlerinin dilimize orijinal metinlerden değil ikinci, hatta bazen üçüncü tercümelerden aktarılması, yazarın doğru anlaşılıp anlaşılmadığı noktasında büyük şüpheler doğurmaktadır. Böyleyken, bilhassa felsefe alanındaki eserlerde sık karşılaşılan bu durumun araştırmacıyı metni birkaç farklı batılı tercümeden tetkik etmek türünden bazı yollara sevk etmesi de kaçınılmazdır. Ama yine de tehlike bütünüyle ortadan kalkmaz; nitekim tercüme işiyle az çok meşgul olan herkesin artık iyi bildiği ünlü İtalyan atasözü, tam da bu nedenle “mütercim haindir” der.¹ Aslına bakılırsa, Cemil Meriç’in dediği gibi bu hainlik bir yazgıdır ve kaçınılmazdır (Meriç, 2014, s.309); nitekim farklı diller arasında tam uygun bir ifade aktarımının imkânsızlığını gösteren pek çok gramer yapısı söz konusudur.

Örneğin Türkçedeki “-miş” son eki veya istek kipi, Avrupa dillerinin çoğunda bulunan ve bizim yoksun olduğumuz bazı zaman kipleri, tanımlıklar vs. Bunlara ek olarak, yaşayan dillerde her gün ortaya çıkan yeni metaforlar, anlam kaymaları veya anlam aktarımları, diller arasında birebir örtüşme imkânını önemli ölçüde ortadan kaldırmaktadır.

Bu sıkıntıları mümkün mertebe gidermenin tek yoluysa, metinlerin orijinal dillerinden tercüme edilmesi, hatta eserlerin karşılıklı sayfalarda olmak üzere iki dilde basılmasıdır. Bu sayede metnin layıkıyla okunması araştırmacılar için çok daha kolay hâle gelir ve hata payı en aza indirilmiş olur. Araştırmacı, metnin tercümesini okuduğu sırada ihtiyaç duyduğu anda ifadelerin orijinaline ulaşabilir ve mütercimin şahsi yorumundan sıyrılmak adına, dilediği hassasiyet derecesinde çalışma imkânını elde eder. Batı dünyasında bu teknikle basılmış iki yüz yaşında tercümeler vardır. Ülkemiz söz konusu olduğundaysa manzara böyle değildir. Kimi zaman uzman, kimi zamansa maddi kaynak yetersizliğiyle, ülkemizde çift dilli basımların sayısı henüz arzu edilen seviyeye gelmemiştir.

Çift dilli basımlar bir yana, yakın zamana kadar, orijinal dillerden yapılmış tercümelerin de arzu edilen çoklukta olduğu söylenemiyordu; felsefe araştırmacısı olarak, yaklaşık yüz yıldır, dil reformu hareketinin ardından yapılmış tercümelerden yararlanmak ve felsefe kavramlarının çoğunu “Fransızca orijinaliyle” düşünmek durumundaydık. O dönemin şartları dikkate alındığında büyük ve faydalı hizmetlerin yapıldığına hiç şüphe yoktur, fakat günümüz şartlarında bu tercümelerin dil bakımından günceli yakalayamadığı, nitelik bakımındansa çok sorunlu olduğu artık herkesçe kabul edilmektedir.

Yine de umutlu olmamız için sebepler yok değildir: Ülkemizde antik dönem eserlerinin orijinal dillerinden yapılmış tercümelerinde son birkaç yıldır gözlenen mühim bir artış söz konusudur. Daha öncesinde İstanbul, DTC vb. ekollerden yetişmiş çok değerli araştırmacıların sunduğu büyük fakat az sayıdaki katkılardan söz edebiliyorken, günümüzde genç mütercimlerin de antik dillerle yakından ilgilendiğini ve bu ilginin yayınevleri tarafından desteklendiğini söyleyebiliyoruz. Bilhassa felsefe araştırmacıları arasında antik dil çalışmaları her geçen gün artmakta, bu alandaki donanımın en büyük ihtiyaçların başında geldiği artık layıkıyla idrak edilmektedir. Gelgelelim, çalışmalar arttıkça, antik metin tercümelerinin karşı karşıya kaldığı

¹ *Traduttore, traditore*. Birçok farklı kültürü etkileşime sokan ve fakat aynı çoklukta farklı dilin de konuşulmakta olduğu Avrupa entelektüel atmosferinde, sırf İtalyan atalar değil, dil konusunda ümitsiz bütün Avrupalılar bu sözü kaçınılmaz biçimde benimseyecektir: Babil miti gerçektir, yabancı dilde söylenmiş hiçbir sözü anadilinize kusursuz biçimde tercüme edemezsiniz. Böylelikle, ister edebî olsun ister günlük dil, tercüme nerede yapıyorsa yapılsın, mütercim hain olmak zorundadır; bu onun yazgısıdır.

tehlike yukarıda sözünü ettiğimiz sayıca eksiklikten çok daha büyük ve önemli hâle gelir. Bu tehlike, sayı artarken niteliğin düşmesidir.

Antik diller konusundaki bu aksi gidişatla kıyaslanınca, modern dillerden yapılmış tercümelerin nitelik ve yetkinliği neredeyse tartışılmazdır. Bunun başlıca nedeni, modern diller pratiğe ve güncellenmeye elverişli olduğu ölçüde, antik dillerdeki tecrübenin durağan ve belli eser çokluğuyla sınırlanmış olmasıdır.

Bunun yanında, yaşayan dillerde artık ortadan kalkmış pek çok gramer yapısını antik dünya dillerinde çözümlemek zorundayız. Öyle ki, bu gramer yapılarının bir kısmı anlam bakımından hâlâ tartışmalıdır ve çoğu zaman bizi bu konuda doğruya ulaştıracak bir kriter de ne yazık ki yoktur. Daha şaşırtıcı olansa, bu dillerin önemli bir kısmının fonetiği hakkında elimizde yeterli bilgi bulunmamasıdır. Sırf Sümer, Mısır, Hitit gibi ilk uygarlık dilleri değil, nispeten yakın döneme tarihlenen antik Yunanca için de durum böyledir. Rotterdamlı Erasmus'tan günümüze ulaşan bazı tartışmalı veriler olmasa, antik Yunanca fonetiğini bugün neredeyse hiç bilmiyoruz olacaktık (Erasmus, 1973).

Gramer yapıları ve fonetiğe ek olarak, antik eserlerde yer alan kimi kelimelerin günümüz dillerinde hiçbir şekilde karşılanamıyor olması da büyük sorun teşkil eder. Bu sorunla en çok da arkeologlar ve felsefeciler karşı karşıyadır. Sonuç olarak, antik dünya dillerinden yapılan tercümelerin modern dillere kıyasla çok daha büyük hassasiyet ve incelik gerektirdiği kesindir. O hâlde, bir antik dönem eserini ya da bir parçasını dilimize tercüme ederken düşebileceğimiz muhtemel yanılgılar nelerdir? Bu yanılgılardan birini, Epiktetos'un *Söylevler* metninin bir cümlesinden ve modern dönemde İngilizce ve Türkçeye yapılmış çevirilerinden hareketle inceleyeceğiz.

Odada tütün mü içiliyor?

Epiktetos'un *Söylevler*'inin bir yerinde, "καπνὸν πεποιήκεν ἐν τῷ οἰκήματι," diye tartışmaya açık bir soru cümlesiyle karşılaşırız.² Cümledeki καπνὸν sözcüğü, duman anlamına gelen καπνός'un akkusativ hâlidir; son kısımdaki "ἐν τῷ οἰκήματι" ise οἶκημα ("oda") sözcüğünün *dativ* hâli olup "odada" anlamını verir. Cümledeki bu kısımlar tartışmaya açık değildir ancak aradaki πεποιήκεν sözcüğü, üzerinde biraz daha düşünmek gereği söz konusudur.

πεποιήκεν, ποιέω fiilinin çok türlü anlaşılmasına elverişli bir çekimdir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: (a) tamamlanmış zamanın mastar hâli; "yapmış olmak"; (b) fiilin üçüncü tekil şahıs için geçmiş zaman kipinde çekimi; "yaptı" ve son olarak (c) üçüncü çoğul şahıs için *pluperfekt* ve ses artmasına uğramış etkin haber kipinde çekimi; "yapmışlar". Fiil cümlesinde yüklem mastar olmayacağı fikrinden hareketle, burada üzerine tartışılmaya değer anlamlar (b) ve (c) olacaktır.

Sorudaki καπνός'un yani "duman"ın akkusativ hâlinde καπνὸν olduğunu, diğer bir deyişle cümledeki öznesi değil de nesnesi olduğunu akılda tutarak, cümledeki öznesinin kim ya da ne olduğu sorusuna geçelim. ποιέω fiili, buradaki çekimiyle, gramer yapısı bakımından etkin ve geçişlidir. Kısaca söylenecek olursa, πεποιήκεν'in dilimizdeki karşılığı "yapıldı" değil, "yaptı"

² Bkz. I.24- πῶς πρὸς τὰς περιστάσεις ἀγωνιστέον / Sıkıntılar karşısında nasıl mücadele etmeli ve bu bölümün devamı olan I.25- πρὸς τὸ αὐτό / Aynı konu hakkında

veya “yaptılar”dır. Ancak tercümesini yaparken, söyleyişte kolaylık bulmak amacıyla, bu yapıdaki cümleler çoğu zaman edilgin yapıya çekilirler. Gelgelelim bu tutumun, cümledeki özneyi gizlemesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla, bu cümle için odadaki dumanın birileri tarafından çıkarıldığını değil, birilerinin odada duman çıkardığını söylemenin daha isabetli olacağı açıktır.

Bu hassasiyeti gütmekteki amaç, öznenin yitirilmemesidir, demiştik. Çünkü cümledeki etkin çatının varlığına karşın, bilinmesi gereken şudur: odadaki duman "var" ya da "olmuş - meydana gelmiş" değil, "yapılmış, ortaya çıkarılmış"tır. Zaten duman var ya da olmuş, meydana gelmiş demek istenseydi ya εἶναι (olmak, var olmak) ya da γίνεσθαι (meydana gelmek) kullanılacaktı. Bu ise, cümlelerin öznesinin hiçbir önem taşımadığı anlamına gelecekti. Sonuç olarak burada verilmek istenen anlamın, "καπνός"un varlığı ya da bizzat ortaya çıkması değil, başkaları tarafından var edilmesi veya yapılması olduğu anlaşılır; odadaki duman için zamirle de olsa bir fail (b. maddesi) ya da failler (c. maddesi) anılmalıdır.

Böyleyken, belki de dillerinin ve düşünme biçimlerinin bir gereği olarak, İngiliz mütercimler genel itibarıyla bu ifadeye çok dağınık bir yaklaşım sergilemişlerdir. Dumanın faili ya da failleri veya bunların varlığı hakkında bir kafa karışıklığı, muğlaklık söz konusudur. Buna örnek olması amacıyla, klasik hâline gelmiş dört farklı İngilizce tercümede, kronolojik sıralamayla, bu soru cümlesinin nasıl karşılandığına bakalım:

1– *Is there smoke in my house?* (Epictetus, 1890a, i.24) Bu, İngilizcede bilinen ilk *Söylevler*’den biri olan, Higginson’a ait 1865 ilk basım tarihli tercümede geçen cümle. Uyandırdığı anlama göre, "duman"ın yapılması veya çıkarılması değil *var olması* söz konusu. Anlaşılan Higginson ifadeyi yorum katarak tercüme etmiştir. Nitekim ἐν τῷ οἰκίῳτῳ öbeğinden mekânın ne konuşmacıya ait, ne de bir ev olduğunu çıkarmak kabildir. Etimolojik köken bakımından οἰκῆμα, οἰκέω’dan (*ikamet ediyorum, kalıyorum, yaşıyorum* vs.) fiilden isim yapan *-hema* eki ile türetilmiş (tıpkı νοέω’dan νόημα gibi) ve ikamet edilen, kalınan, oturulan yer anlamında bir kelime. "Ev"e gelince, eski Yunancada οἰκέω ile köken bakımından ilişkili iki karşılığı vardır: ilki οἶκος, ikincisi ise bizim kelimemizin çoğul nominativi olan οἰκίματα. Yani "oda"lar bir araya gelip "ev"i oluşturuyorlar; eski Yunanlı, “odalar” kelimesiyle “ev”i kastediyor.

2– *Has it smoked in the chamber?* (Epictetus, 1890b, i.24). Bu, sorgulamamıza 1877 ilk basım tarihli George Long tercümesinde bulduğumuz karşılık. Long soruyu bu şekilde sormakla Yunanca cümlede nesne olan şeyi doğrudan özne hâline getirmekte ve onu kendiliğinden ortaya çıkan bir varlık olarak düşündürmektedir. Tercüme cümleyi sözceliği *Has it rained in Ankara?* biçimindeki bir ifadeyle paralel düşününce, yolunda gitmeyen şeyin ne olduğu daha açık hâle gelir: Duman tıpkı doğada görülen ıslaklık gibi, pek çok doğa olayı neticesinde ortaya çıkmış olabilir; bir volkan patlamasıyla, bir ağaca düşen yıldırımla vs. Sonuç olarak, Long tercümesinde de asıl fail yitirilmiştir.

3– *Suppose some one made the room smoke* (Epictetus, 1916, i.24). Dört tercüme arasında en dakiklerden biri olan Matheson tercümesinin verdiği bu ifadede fail yitirilmemiştir, ancak Matheson asıl metinde hiç olmayan bir ifadeyi tercüme eklemekte (*Suppose*), dolayısıyla soru yapısını ortadan kaldırarak *Söylevler*’de hâkim olan üsluba da müdahalede bulunmaktadır. Bu, Matheson’un *Söylevler*’i bir bakıma yorumlu tercüme ettiği anlamına gelir. Çünkü bu tercümede zorunluluktan doğan herhangi bir kusur söz konusu değil, yorum fazlalığı söz konusudur. Ancak yine de, Matheson tercümesinin burada sözü edilenler arasında kendine özgü birtakım artıları olduğunu söylemekte yarar var. Ek olarak, çalışmaların tarz ve teknikleri göz

önünde tutulduğunda, İngiliz dilindeki Epiktetos tercümelerinin zamanla olgunlaştığını ve isabet bulunduğunu da bu dört çeviride gözlemleyebiliyoruz.

4– *Has some one made a smoke in the house?* Dilbilgisi bakımından çok isabetli bir karşılık sayılabilecek bu cümle W. A. Oldfather’ın tercümesinde geçiyor (Epictetus, 1956, i.24). Burada, Yunanca cümledeki hem fail hem de soru anlamının korunduğunu görüyoruz. Ne var ki, tıpkı Higginson gibi Oldfather da sözünü ettiğimiz "ev" ve "oda" ayrımını yapmayı gerekli bulmamış veya bu mühim ayrım dikkatinden kaçmıştır. Bu ayrımı yapmamanın, anlam bakımından nasıl bir sıkıntı doğurduğuna aşağıda değineceğiz. Bununla birlikte, Oldfather’ın tercümesindeki bu cümle için gösterdiği gramer hassasiyetinin bir tesadüf olduğunu düşündürecek durumlar da yok değildir. Tartıştığımız soru cümlesinden hemen sonra gelen cümle şöyle:

ἂν μέτριον, μενῶ: ἂν λίαν πολύν, ἐξέρχομαι –*karanıdaysa beklerim; çok fazlaysa çıkarım.*

Oldfather ise şu şekilde tercüme ediyor:

if he has made a moderate amount of smoke I shall stay; if too much, I go outside.

Ama tercümede birden beliriveren bu *he* kimdir, mesleği nedir, duman çıkarmak mı? Tarihsel bağlam içinde düşünüldüğünde, bu mesleği icra etmekteki amaç ne olabilir? Üstelik sorudaki πεποίηκεν çekiminin belirsizliğine rağmen, öznenin tekil ve erkek olduğundan nasıl eminiz?

Odada yanan neydi?

Bu durumda, dumanın basit anlamdaki kaynağının, yani yanan şeyin ne olduğunun saptanması birincil derecede önem kazanmıştır. Epiktetos'un tarz ve üslubundan ötürü, bu konuda yapılacak bir konuşma ancak metnin bağlamıyla ve o döneme dair bilgimizin elverdiği ölçüde mümkündür.

Hepsinden önce, yukarıda, duman altı olan mekâna ilişkin birkaç defa dile getirdiğimiz tartışmalar sonrasında şu soruların belirmesi beklenir: *Söylevler*'in bu cümlesinde, ev ve oda ayrımını yapmak neden önemlidir? Duman gibi sıkça karşılaşılan sıradan bir doğa olayının hem odayı hem de evi etkilemesi mümkün olduğuna göre, içinde yaşanan evin duman altında kalması ile "tam da o anda" içinde oturulan odanın duman altında kalması hangi bakımlardan farklıdır ve bu iki durum bizi hangi farklı anlamlara götürebilir?

Epiktetos'un, bu tartışmalı soruyla dinleyicilerini, döneminde sıklıkla başvurulmuş bir yöntem olarak, metafor yoluyla düşündürmek istediği şüphesizdir. Yani cümledeki her bir sözcüğün, aslında belirttiğinden farklı bir öte-anlamı söz konusudur: Burada sözü edilen "oda" hayatı, "duman" hayatta karşılaşılan sıkıntıları ve sonrasında söylenen "daima açık duran kapı" ölümü temsil etmekte. Bununla birlikte, metaforun eski Yunan günlük hayatından kopuk olduğunu iddia etmek ya da buna ihtimal vermek yersiz olurdu. Epiktetos'un okulu, başka bir kültür dünyasında metafor üretecek kadar kozmopolit bir yapıda da değildi; Yunanca konuşulmaktaydı. Bu durumda karşımızda, odadaki –veya evdeki– dumanı Yunanlıların günlük hayatta sık karşılaştıkları bir olayla ilişkilendirme gerekliliği belirir. Üstelik bu Yunan dünyasına yabancı, başka bir kültürdeki bir olgudan türetilmiş bir metafor olsaydı, o kültürün (veya ülkenin) adının da bir şekilde bu metafora dahil olması beklenirdi.

Bu durumda, kuracağımız ilişkilendirme bizi sözgelişi Epiktetos'un odasında veya evinde aniden beliren bir yangına ya da dışarıda yanan bir nesneden doğup odanın içine dolan dumanlara gönderebilirdi. Ancak her iki durumda da, dumanın “ölçülü” (μέτριον) ya da “aşırı fazla” (λίαν πολύν) olmasıyla kurulan ilgi, metafordaki anlamın yitirilmesini kaçınılmaz hâle getiriyor. Eğer odada-evde yangın çıkmışsa, dumanın kararında olup olmadığına bakılmayacak, ya da bakılsa bile ölmek isteyen kişinin kapıdan dışarı çıkmasına gerek kalmayacaktı (metafordaki ölümle gerçek ölümün bir araya gelişinin sakıncası gözden kaçırılmamalıdır, böyle bir durumda metafor anlamını yitirir.) Bu durumda evde veya odada bir yangın söz konusu değildir.

Bu “yangın” düşüncesi, bizi οἶκημα'nın “ev” olması ihtimalinden de kurtarır, nitekim söylediğimiz gibi, yanan bir evde rahatsız edici olan duman değil, ölüm tehlikesi olsa gerektir. Öte yandan, eğer dumanın kaynağı dışarıda yanan bir şey ise, odadan çıkacak kişi dumandan yine kurtulmuş olmazdı, çünkü dış mekânın da duman altı olduğu beklenirdi. Dışarıda yanan şey düşüncesi ev-oda ayırımımızı da doğrular; çünkü dışarıdan gelen dumanın sırf odayı değil bütün evi doldurması beklenir; üstelik pencereleri kapatma olanağı da söz konusuyken.

Sonuç olarak, ölüm tehlikesi taşımadığına göre ve dışarıdan da gelmediği için, bu duman günlük hayatta sık karşılaşılan bir ihtiyaç, zevk ya da gelenekten ileri gelmiş olmalıdır. O dönemin günlük hayatında buna örnek sayılabilecek şeyler ise pek azdır.

Tercüme sırasında güçlü ihtimalleri bir yana bırakacak olsaydık, bu dumanın hangi nesnenin yanmasından ya da yakılmasından kaynaklandığı konusunda hiçbir fikir yürütemez ve Epiktetos'un cümlesini de anlam itibariyle askıda bırakmış olurduk. “*Birileri odada duman mı çıkarmıştır?*” sorusu kulağa pek de akıllıca gelmeyen, neden-sonuç ilişkilerini örten bir üsluptadır. Böyle bir soru, felsefi konuşmada olduğu kadar günlük hayatta da mantık sınırları içinde sorulmaya müsait değildir. Günümüzde olduğu gibi, antik Yunan hayatında da evdeki odalarda durduk yere duman çıkması için bir neden yoktu.

Gelgelelim, ihtimalleri göz önünde bulundurmanın sakıncaları da söz konusudur. Buna örnek olarak, 2010 tarihli kendi tercümemden söz edeceğim. “*Odada tütün mü içiliyor?*” cümlesi tercümemde *καπνὸν πεποιήκεν ἐν τῷ οἰκήματι*; için verdiğim karşılıktı (Epiktetos, 2010, i.27). Bunu yaparken, bir yandan Yunanca metne sadık kalma ve söyleyiş kolaylığı kaygısıyla etkin yapıdaki cümleyi edilginleştirme yoluna gittim, diğer yandan da İngilizce tercümelerin etkisinden kurtulamayarak, tütünün Avrupa'daki tarihi hakkında bariz bir hataya düşmüş oldum. Tütün *καπνὸν πεποιήκεν* için elbette güçlü bir ihtimaldi, ama tarihsel gerçeklikle örtüşür hiçbir yanı olmadığı için ilk elden elenmesi gerekiyordu. Bir başka deyişle, cümleyi bu şekilde tercüme ederek, Epiktetos'un veya çevresindeki insanların tütün bağımlılığına değinmiş oldum.

Cümleyi böyle tercüme etmemin bir başka sonucu da oldu: “duman” kelimesini, aslında hiç geçmiyor olmasına rağmen devamındaki ἄν μέτριον, μενῶ: ἄν λίαν πολύν, ἐξέρχουαι cümlesinde kullanmak zorunda kaldım.

Epiktetos'un sözünü ettiği duman böyle bir duman değildir. Bilindiği kadarıyla Epiktetos ve onun çevresinde yaşamış hiç kimse tütün içmiyor ve hatta tütünü hiç tanıymıyordu. Yapılan araştırmalar, eski kıta halklarının tütünle aşinalığının Amerika'nın keşfiyle başladığını göstermektedir. Nitekim Kolomb'un günlüklerinde yer verdiği ilk karşılaşma anının kayıtlarından, değil Hellenistik dönem, 15. yüzyıl Avrupalılarının bile tütüne yabancılığını açıkça anlıyoruz:

Kayığında tek başına, Santa Maria adasından Fernandina adasına doğru gitmekte olan bir adama rastladım. Yanında kendi ekmeklerinden yaklaşık yumruk büyüklüğünde bir parça, bir sukabağı su, yoğrulup yumru hâline getirilmiş bir parça kahverengi toprak ve biraz da kuru yaprak taşıyordu. Bu yaprağa kendi aralarında büyük değer veriyor olmalıydılar, çünkü San Salvador’da da bana bundan ikram edilmişti (Columbus, 1989, s.31)

Tam da I. başlık altında sayılan nedenlere uygun biçimde, cümlede geçen dumanın kaynağının tütün değilse bile kullanım ve biçim bakımından tütüne çok benzeyen, yanınca “tüten,” yani bol miktarda duman veren bir madde olduğu anlaşılıyor. Fakat yanan şeyin bu aradığımız türden olması için onun varlığına Yunan tarihinde kesin kanıtlar bulmamız da gereklidir.

Bu ölçütlere uygun düşünüldüğünde, aradığımız şeyin “buhur” olduğu görülecektir. Epiktetos’tan yaklaşık altı yüzyıl önce Herodotos, *Tarihler*’de Arabistan’ı anlattığı satırlarda ondan şu şekilde söz ediyor:

πρὸς δ’ αὖ μεσαμβρίας ἐσχάτη Ἀραβίῃ τῶν οἰκεομενέων χωρέων ἐστὶ, ἐν δὲ ταύτῃ λιβανωτός τε ἐστὶ μούνη χωρέων πασέων φερόμενος καὶ σμύρνη καὶ κασίη καὶ κινάμωμον καὶ λήδανον. –Arabistan, yerleşik yurtların güneyindeki en uzak yeredir ve bütün yurtlar içinde buhurun, mürrüsafinin, sinamekinin, tarçının ve damla sakızının üretildiği tek yerdir (*Historiai*, iii.107)

Herodotos buhuru yabancıysa olduğu ya da barbarca bulunduğu bir madde gibi anmaz ve bu da onun, diğer adıyla tütsünün, Yunan kültüründe yaygınlıkla bilindiği anlamına gelir. Nitekim yine Herodotos, onun tahnit işleminde de kullanıldığına değinir (*Historiai*, ii.40). Ola ki gezgin Herodotos tarafından bilinip de Yunan halkınca henüz bilinmiyor olsun, Epiktetos’la Herodotos arasında geçen yaklaşık altı yüzyıllık süre bu ritüelin yaygınlık kazanması için yeterince uzundur. Üstelik Eski Ahit’in çok yerinde de buhurdan söz edildiğini hatırlamak gerekir. Daha sonraki dönemlerde, sözgelişi Romalılar arasında da buhur bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Yakıldığında kesif dumanıyla büyükçe bir odayı doldurabilen buhurun kimilerince sevilen, kimilerince sevilmeyen bir kokusu vardı. Epiktetos muhtemelen odayı dolduran bu dumanı hayatta karşılaşılan zorluk ve sıkıntılarla bir tutmakta, ondan kurtulmak içinse odadan çıkabileceğimizi, kapının daima açık olduğunu söylemektedir.

SONUÇ

Epiktetos elbette tütün bağımlısı değildi ve çevresinde de bu türden insanların bulunması eldeki verilere göre imkânsız görünmektedir. Böyle bir hatalı yorumlama neticesinde tercümenin de hatalı olması, bize bilhassa ölü dillerden tercüme yaparken tarihsel gerçekliği, kronolojiyi, söz konusu olan kültürdeki günlük hayat rutinlerini vs. daima göz önünde bulundurmanız gerektiğini hatırlatır. Bu elbette modern, yaşayan dillerden tercüme yaparken aynı hassasiyetleri göstermek gerekmediği anlamına gelmiyor. Fakat burada vurgulamak istediğimiz nokta, ölü dillerden yapılan tercümelerin söz konusu hassasiyetin gerekliliğini daha ön plana çıkardığıdır.

Şimdi akla gelen soru, soru cümlesinin nasıl çevrilmesi gerektiğidir. Burada hassas bir mütercimin, metnin içinde hiç geçmiyorken “buhur” kelimesini kullanmaması gerektiği herkesçe kabul edilecektir. O hâlde böyle bir durumda yapması gereken, cümledeki ifadenin

birebir uygun olmasına dikkat ederek, filozofun kendi cümlesine sadık kalmaktır. Benim nihai önerim şudur:

“*Odada duman mı çıkarmışlar? Kararıdaysa beklerim; çok fazlaysa çıkarım.*”

Buna ek olarak, gereklilik hissedilen mütercimin bu cümleye buhurun Yunan dünyasındaki kullanım tarihiyle ilgili, yalnızca ihtimal vurgulayan bir dipnot ilâştirmesi de yerinde görünmektedir.

Bu yazıda Epiktetos’un *καπνός* metaforunu modern dillerde yapılmış birkaç tercümeyle paralel okuyarak, metaforun anlamına tercüme faaliyetinde meydana gelen sıkıntılar perspektifinden bir yorum getirilmesi amaçlandı. Bununla birlikte, Epiktetos’un bu metaforu üretirken asıl meramı neyin nerede yandığı ve duman çıkardığı değil, bu olay karşısında nasıl bir davranış ortaya koyulması gerektiğidir. Biz bu çalışmada dilbilim ve tercüme bağlamında irdelemekle yetinmiş olsak bile, bu metafor hem genel olarak Stoacıların intihar hakkındaki düşüncesi açısından, hem de iyilik ve kötülüğün kaynağına ilişkin görüşleri açısından daha detaylı bir incelemenin konusu olmaya değerdir.

KAYNAKLAR

- Columbus, C. (1989) *The Journals*. (C. Jane, trans.) New York: Bonanza Books.
- Epictetus, (1890a), *The Works of Epictetus: His Discourses, in Four Books, the Enchiridion, and Fragments*. (T. W. Higginson, trans.) New York: Thomas Nelson and Sons.
- Epictetus, (1890b), *The Discourses with the Encheridion and Fragments*. (G. Long. trans.) London: George Bell and Sons.
- Epictetus, (1916), *The Discourses and Manual, Together with Fragments of His Writings*. (P. E. Matheson. trans.) London: Oxford Clarendon Press.
- Epictetus, (1956), *The Discourses as Reported by Arrian, the Manual, and Fragments*. (W. A. Oldfather, trans.) Cambridge: Harvard University Press.
- Epiktetos, (2010), *Söylevler* (B. Akar, çev.) İstanbul: Şûle Yayınları.
- Erasmus, D. (1973) *Erasmi Opera Omnia : Volume I-4 (Vol 1) De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione dialogus, De constructione octo partium orationis* (S. Dresden, J. Trapman, C. Augustijn, Ch Bene, V. Branca, trans.) Amsterdam: North-Holland.
- Herodotus (1920) *Historiai with an English translation* (A. D. Godley, trans.) Cambridge: Harvard University Press.
- Meriç, C., (2014), *Umrandan Uygarlığa*, Haz. Mahmut Ali Meriç, İstanbul: İletişim Yayınevi.